

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

В. Р. Сердюк, І. В. Заюков

**АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ:
МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ**

Навчальний посібник

Вінниця
ВНТУ
2009

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 4 від 28.11.2008 р.)

Рецензенти:

О. В. Мороз, доктор економічних наук, професор
В. В. Зянько, доктор економічних наук, професор
ІМ. І. Петренко, доктор економічних наук, професор

Сердюк, В. Р.

С 32 Антикризове управління : навчальний посібник / В. Р. Сердюк, І. В. Заюков. - Вінниця : ВНТУ, 2009. - 162 с.

Навчальний посібник складений згідно з програмою курсу „Антикризове управління”. Посібник направлений на формування теоретичних та практичних знань управління підприємством та запобігання виникненню криз на ньому в результаті дії негативних тенденцій розвитку економіки.

Посібник розрахований на студентів економічних спеціальностей, може бути корисним також викладачам, аспірантам, економістам, менеджерам, підприємцям,

УДК 338.24 (075.8)

© В. Сердюк, В. Заюков, 2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	
КРИЗА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ.....	6
1.1 Сутність кризи. Причини і механізм циклічних коливань.....	6
1.2 Характеристика економічних циклів.....	8
1.3 Види криз. Економічні кризи.....	10
РОЗДІЛ 2	
ПРИЧИНИ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ. СУЧАСНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН.....	13
2.1 Причини та наслідки економічної кризи в Україні.....	13
2.2 Характеристика сучасного стану економіки України.....	16
2.3 Динаміка основних макроекономічних показників розвитку економіки України.....	28
РОЗДІЛ 3	
РЕФОРМИ ЯК ШЛЯХ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ.....	36
3.1 Сутність реформ. Економічні моделі реформ.....	36
3.2 Реформи як шлях виходу з економічної кризи. Досвід розвинених країн.....	40
3.2.1 Досвід країн, що досягають економічного успіху за власною ідеологією.....	40
3.3 Досвід антикризового управління в країнах з розвинутою ринковою економікою.....	47
3.3.1 «Новий курс» Ф. Рузвельта.....	47
3.3.2 Антикризова направленість реформ Л. Ерхарда.....	48
3.3.3 Реформа Р. Рейгана «Рейганоміка».....	50
РОЗДІЛ 4	
СТРАТЕГІЇ ВИХОДУ УКРАЇНИ З КРИЗИ ТА ПЕРЕХОДУ ДО СТАНУ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ.....	52
4.1 Стратегії розвитку економіки України.....	52
4.2 Інтеграційні процеси в світі і в Україні.....	54
4.2.1 Розвиток зон вільної торгівлі у світовій практиці.....	54
4.2.2 Досвід глобалізації країн світу: проблеми та перспективи.....	59
РОЗДІЛ 5	
ОСОБЛИВОСТІ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ.....	67
5.1 Актуальність проведення процедури банкрутства.....	67
5.2 Недоліки правового регулювання процедури банкрутства.....	74
5.3 Банкрутство як фактор дестабілізації ринку праці.....	79
РОЗДІЛ 6	
САНАЦІЯ ТА БАНКРУТСТВО ПІДПРИЄМСТВ.....	89
6.1 Врегулювання господарських спорів. Порядок оголошення	

підприємства банкрутом.....	89
6.2 Задоволення претензій вимог кредиторів.....	97
6.3 Судова фінансова санація боржника.....	98
6.4 Мирова угода.....	103
6.5 Реструктуризація боржника.....	105
6.6 Приховане, фіктивне та зумисне банкрутство.....	109
6.7 Фінансова санація та банкрутство підприємств.....	111
6.8 Державна фінансова підтримка санації підприємств.....	116
РОЗДІЛ 7	
РОЛЬ МАЛОГО БІЗНЕСУ В ВІДРОДЖЕННІ ЕКОНОМІКИ	122
УКРАЇНИ.....
7.1 Аналіз рейтингів України за індексом легкості ведення бізнесу.....	122
7.2 Розвиток малих підприємств в Україні.....	127
7.3 Роль малого бізнесу в забезпеченні продуктивної зайнятості населення та зростання добробуту громадян України.....	131
РОЗДІЛ 8	
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА. БОРГОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ	136
УКРАЇНИ.....
8.1 Зовнішній борг України та ризики для фінансової стабільності України.....	136
8.2 Перспективи співробітництва України та іноземних інвесторів фінансового капіталу.....	141
8.3 Проблеми та перспективи іпотечного кредитування.....	147
8.4 Іапрямки виходу банківської системи України з кризи.....	151
ЛІТЕРАТУРА.....	153
ГЛОСАРІЙ.....	158

ВСТУП

В умовах сучасної економічної та фінансової кризи України виникає гостра необхідність не тільки в дослідженні (в рамках вивчення курсу «Антикризове управління») теорії, методології та практичного інструментарію антикризового управління підприємством, й при цьому значно більшому врахуванні впливу зовнішніх чинників, тенденцій розвитку та функціонування національної економіки. Тому визначальним нині є оцінювання чинників макrorівня (про що свідчать події 2007-2009 років, які відбуваються в світовій економіці, у тому числі в Україні), що дозволить своєчасно виявляти зовнішні загрози та ризики та розробляти відповідно комплекс заходів на рівні підприємства із забезпечення стабільності або мінімізації впливу можливих криз.

Навчальний посібник «Антикризове управління: макроекономічний аспект» направлений на формування теоретичних та практичних знань управління підприємством та запобігання виникненню криз на підприємстві, в результаті дії негативних тенденцій в розвитку економіки світу, у тому числі України.

В посібнику розглянуті актуальні питання, які відіграють важливу роль в забезпеченні стійкості функціонування економіки, у тому числі окремо взятого підприємства, наприклад, сутність криз, характеристики економічних циклів, причини економічної кризи в Україні та сучасний стан розвитку економіки, досвід розвинених країн щодо виходу національних економік з кризового стану, стратегії виходу економіки України з кризи та переходу до етапу економічного зростання, особливості проведення процедури банкрутства та санації підприємств в сучасних умовах розвитку економіки (враховуючи світовий досвід) та інші цікаві та корисні питання.

Мета курсу - вивчити вплив зовнішніх факторів на функціонування економіки України, у тому числі на діяльність окремого підприємства і дати уявлення студентам про основні аспекти досягнення макроекономічної стабільності в Україні.

Особлива увага в навчальному посібнику «Антикризове управління: макроекономічний аспект» приділяється не тільки причинам та заходам запобігання виникненню економічних криз, як на мікро-, так і на макrorівні, але і організаційно-правовим аспектам дії механізму антикризового управління банкрутством підприємства на рівні національної економіки.

РОЗДІЛ І

КРИЗА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

1.1 Сутність кризи. Причини і механізм циклічних коливань

В роботі [1] наголошують, що криза є характерною рисою капіталістичного способу виробництва і повинна бути відсутня при соціалістичному ладі. Так, в 19 столітті капіталістична система господарювати! з певною періодичністю переживає кризи, які виявляються у надвиробництві товарів і неможливості їх реалізації, що спричиняє спад виробництва, зростання армії безробітних, погіршення життєвого рівня населення тощо.

Серед численних спроб розкрити причини цих явищ можна виділити поверхневі та наукові. У першому випадку *циклічність* (ібе сусісаі) пояснювали появою плям на Сонці, ритмом рухів Венери тощо [2]. Науковий підхід до з'ясування причин циклічності та криз застосовували представники класичної школи політичної економії Д. Рекардо такою причиною вважав несправедливість у розподілі багатства. Французький економіст Ж. Сей стверджував, що пропозиція породжує власний попит, і кризи в усій економіці неможливі. Вони можуть відбуватися лише в окремих регіонах або на окремих ринках товарів. Цю думку не поділяв англійський економіст Т. Мальтус. Він зазначав, що попит має тенденцію постійно відставати від пропозиції, оскільки робітники на свою зарплату купують лише частину продукції, на іншу частину пред'являють попит власники капіталу, а та частка, яка забезпечує отримання прибутку, не знаходить збуту. Для її реалізації потрібні «треті особи» - землевласники, армія тощо. Якщо доходів цих осіб недостатньо, може виникнути *криза надвиробництва*. Уперше системний науковий аналіз економічного циклу і насамперед кризи (як основного його елемента) зробив К. Маркс.

Економічний цикл (те есопотісз сусіе) - це рух виробництва від початку попереднього до початку наступного чергового спаду [2]. З часу першої економічної кризи 1825 року відбувся 21 цикл. Кожний цикл складається з чотирьох основних фаз:

- криза;
- депресія;
- поживлення;
- піднесення.

Під «*кризою*» (Йіе сгівів) розуміють крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), яке загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі [3]. Криза займає центральне місце в економічному циклі, тому з'ясування причин її виникнення розкриває

найважливішу причину циклічності економіки. Причини криз, що виникають на підприємствах, можуть бути різними. Вони поділяються на об'єктивні, пов'язані з циклічними потребами модернізації і реструктуризації підприємств, а також з несприятливими впливами зовнішнього середовища організацій, і суб'єктивні, що відбивають помилки і волюнтаризм в управлінні. Причини криз можуть носити також природний характер, що відбиває явища клімату, землетрусу, повені й інші катаклізми природної властивості, а також можуть носити і техногенний відбиток, пов'язаний з діяльністю людини.

Крім того, кризи можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Перші пов'язані з тенденціями і стратегією макроекономічного розвитку чи навіть розвитку світової економіки, конкуренцією, політичною ситуацією в країні. Внутрішні пов'язані з ризикованою стратегією маркетингу, внутрішніми конфліктами, недоліками в організації виробництва, недосконалістю управління, ішоваційною й інвестиційною політикою.

Криза передусім охоплює іайчутливіші сфери грошово-кредитних зв'язків, гуртової, а відтак і роздрібної торгівлі. Біржова паніка та масове знецінення капіталу в разі зниження курсів акцій нерідко є симптомами наближення чергового спаду. На думку С. Мочерного розвиток кризи виявляється у нагромадженні товарних мас у гуртовій торгівлі, сповільнення їх просування до споживача, що призводить до зниження загальних показників динаміки промислового виробництва, руйнування капіталу. Відсутність можливості реалізувати товар відриває купівлю від продажу. Першими це відчувають продавці. Лише здається, що придбані ними у промисловців партії товарів перейшли у сферу споживання, насправді вони не досягають кінцевого пункту свого руху і залишаються у сфері обігу. Але промисловець вважає ринкові проблеми розв'язаними і продовжує виробляти товари у попередніх кількостях. Однак потік товарів наздоганяє інші доти, поки не з'ясується, що увесь попередній потік не поглинутий сферою споживання. Масштаби товарообміну різко скорочуються, що спричиняє спад виробництва, зростання безробіття, зниження реальної заробітної плати, прибутків, збільшення масових банкрутств. Зростають потреба у платіжних засобах, попит на гроші.

Скорочення виробництва під час кризи триває доти, доки не буде встановлена ринкова рівновага, тобто відповідність попиту та пропозиції. Після цього кризовий спад припиняється, а економіка входить у фазу *депресії*. Депресію (Йіе сієргеззіоп), застій справедливо порівнюють з після-іпоковим станом. Рух капіталу в'ялий. У цій фазі відбувається поступове підновлення перерваних кризою зв'язків, переливання капіталу у більш перспективні галузі, а головне - масове оновлення основного капіталу. Зв'язок депресії з кризою полягає передусім у відновленні основного капіталу, але вже на новому, більш високому технічному рівні. Тому в наступному циклі економіка досягає більш значного піднесення.

Пожвавлення — наступна фаза циклу - відрізняється тим, що тут уперше після початку кризового спаду зростає попит на засоби виробництва та робочу силу, відновлюється економічне зростання, збільшується прибуток і заробітна плата. В суспільній свідомості живе сподівання на краще. Під час пожвавлення відновлюється рівень економічного розвитку і готується майбутнє піднесення.

Піднесення - характеризується тим, що економіка виходить на рівень, який перевищує попередні рівні. Економічне зростає прискорюється, покращуються всі показники ринкової кон'юнктури, передусім збільшується платоспроможний попит. Це сприяє зростанню товарних цін, збільшує прибутки і стимулює пропозицію. Але саме у цей найбільш сприятливий для економіки період в її надрах зриваються передумови майбутнього спаду.

1.2 Характеристика економічних циклів

Перші економічні цикли, пов'язані з поновленням активної частини основного капіталу, відкрив французький вчений Клемент Жюльєр, який визначив їх довжину у 711 років, тобто у середньому 9 років [4]. Видатний український економіст Михайло Туган-Барановський першим у світі розробив вчення про фундаментальну закономірність циклічності економічної динаміки. Він визначив її на основі аналізу періодичності промислових криз в Англії, яка в 19 столітті була найрозвинутішою країною світу. Він вперше звернув увагу на необхідність саме соціальної, а не політичної спрямованості економічного розвитку шляхом посилення соціальної політики через гармонізацію диференційованих втрат суспільства [5].

Видатний австро-американський економіст Йозеф Шумпетер створив «Теорію економічного розвитку», основою якої стала теорія інновацій. Сьогодні інноваційний характер виробництва постіндустріального суспільства проявляється, перш за все, у сучасних технологічних системах. Економічною наукою до даного часу розроблений цілий ряд різних теорій, що пояснюють причини економічних циклів і криз. П. Самуельсон, наприклад, як найбільш відомі теорії циклів і кризи в своїй книзі «Економіка» відзначає такі [3]:

- грошову теорію, що пояснює цикл експансією (стиском) банківського кредиту (Хоутрі й інші);
- теорію нововведень, що пояснює цикл використанням у виробництві важливих нововведень (Шумпетер, Хансен);
- психологічну теорію, що трактує цикл як наслідок хвиль песимістичного і оптимістичного настрою, що охоплюють населення (Пігу, Беджот та ін.);

- теорію недоспоживання, що вбачає причину циклу в занадто великій частці доходу, що йде багатим і ошадливим людям, порівняно з тим, що може бути інвестоване (Гобсон, Фостер, Кетчінгс й ін.);

- теорію надмірного інвестування, прихильники якої думають, що причиною рецесії є, швидше надмірне, ніж недостатнє інвестування (Хайєк, Мізес);

- теорію сонячних плям - погоди - врожаю (Джевонс, Мур).

Крім того, за критерієм тривалості в економічній літературі розрізняють три типи циклічних коливань:

- великі економічні цикли, які тривають 48-55 років;
- середні економічні цикли тривалістю 7-11 років;
- малі економічні цикли, що протікають протягом 3-4 років.

Розглянемо науково обгрунтовану теорію тривалих циклічних коливань (довгих хвиль) російського ученого М. Кондратьєва [6]. Свої висновки він обгрунтував на основі вивчення динаміки товарних цін, виробництва вугілля, свинцю, чавуну, споживання мінерального палива, іміни величини номінальної заробітної плати, ренти більш як за 100 років. В основі тривалих циклічних коливань лежить процес якісних змін Гшзисних поколінь машин і технологій, транспортних засобів, великих споруд та ін. у провідних галузях економіки. Зокрема, перед початком і на початку довгої хвилі відбувається значний прогрес у технології, якому передують значні технічні відкриття. В Англії такими відкриттями перед хвилею піднесення (у довгій хвилі виділяють висхідну і низхідну фази) були механічна прядка «Джені» Д. Харгривса (1765), ватер-машина Т. Хайса для прядіння (1767), парова машина Д. Уайта.

Виділена М. Кондратьєвим хвиля підвищення збігається з періодом розгортання промислової революції кінця 18 ст. - першої половини 19 ст. У 19 ст. коливання в межах першого великого економічного циклу були значною мірою пов'язані з обсягами будівництва залізниць. Так, в Англії перша залізниця з'явилась у 1825 р., а з 1840 по 1850 р. протяжність залізниць зростає з 1,4 до 10,6 тис. км. У результаті цього відбувся прискорений розвиток металургійної, металообробної промисловості. І наприкінці 19 ст. центром економічних коливань стає обробна промисловість. Цей період збігається з хвилею підвищення третього циклу, який почався в 1891-1896 роках і тривав до 1914-1920 років. В економічній літературі переконливо стверджується, що третій цикл завершився перед початком розгортання науково-технічної революції (до середини 50-х років) і почався четвертий цикл.

Але при цьому не враховується, що впродовж трьох довготривалих циклічних коливань існував технологічний спосіб виробництва, що ґрунтувався на машинній праці. На нашу думку, всі три хвилі доцільно об'єднати в один загальний технологічний цикл тривалістю понад 160 років. Його матеріальною основою є три етапи розвитку

технологічного способу виробництва: становлення і формування; функціонування; поступового занепаду і створення передумов для появи нового загального циклу, що почався з середини 50-х років (часу розгортання НТР) і ґрунтується на автоматизованій праці. Виділення трьох етапів єдиного технологічного циклу відповідає вимогам закону заперечення заперечень, логіці розвитку економічних явищ і процесів відповідно до тріади таких понять діалектики, як теза, антитеза і синтез.

Матеріальною основою середніх циклів є масове оновлення основного капіталу, а малих - масове оновлення товарів тривалого користування. Серед усіх типів циклічних коливань найважливішу роль відіграють середні цикли. Водночас з кардинальними змінами техніки, технології, транспортних засобів, великих споруд тощо в межах загального технологічного циклу відбуваються аналогічні зміни кожного структурного елемента технологічного способу виробництва: робочої сили, використовуваних людьми сил природи, техніко-економічних відносин (насамперед суспільного поділу праці). Більше того, протягом ір'яох етапів загального технологічного циклу в межах технологічного способу виробництва з'являються нові елементи, такі, як форми і методи організації виробництва, перетворення науки на безпосередню продуктивну силу. Це означає, що в межах технологічного способу виробництва відбулася революція, яка охопила систему продуктивних сил.

Ця революція зумовлює якісні зрушення в інших елементах економічної системи - відносинах економічної власності і в господарському механізмі. Так, на зміну індивідуальній капіталістичній власності, яка панувала в межах першої довгої хвилі, прийшла колективна капіталістична власність, що була властива періоду існування другої хвилі (у формі акціонерних компаній ВАТ і ЗАІ). На третьому етапі зростає роль державної капіталістичної власності, відбувається її поєднання з монополістичною власністю і утворення державно-корпоративної. В період існування третього етапу загального технологічного циклу центральною ланкою господарського механізму стає державне регулювання економіки, яке поєднується з монополістичною планомірністю і ринковими важелями саморегулювання.

1.3 Види криз. Економічні кризи

Розрізняють такі види криз [3]:

- *загальні кризи* - охоплюють соціально-економічну систему;
- *локальні* - охоплюють тільки частину соціально-економічної системи;
- *макрокризи* - властиві досить великі обсяги і масштаби проблематики;

- *мікрокризи* - охоплює тільки окрему проблему чи групу проблем;
- *економічні кризи* - відбивають гострі протиріччя в економіці країни чи економічному стані окремого підприємства, фірми (криза виробництва і реалізації товару, взаємин економічних агентів, кризи неплатежів, втрати конкурентних переваг тощо);
- *соціальні кризи* - виникають при загостренні протиріччя чи іткненні інтересів різних соціальних груп чи утворень працівників і роботодавців, профспілок і підприємців, працівників різних професій, персоналу і менеджерів тощо;
- *політична криза* - криза в політичному устрої держави, криза влади, криза реалізації інтересів різних соціальних груп, класів, в управлінні суспільством;
- *організаційні кризи* - виявляються як кризи поділу й інтеграції діяльності, розподілу функцій, регламентації діяльності окремих підрозділів, як відділення адміністративних одиниць, регіонів, філій тощо;
- *психологічні кризи* - кризи психологічного стану людини. Вони виявляються у вигляді стресу, що набуває масового характеру, у виникненні почуття невпевненості, паніки, страху за майбутнє, незадоволеності роботою, правовою захищеністю і соціальним станом (кризи в соціально-психологічному кліматі суспільства, колективу);
- *технологічні кризи* - виникають як кризи нових технологічних ідей в умовах явно вираженої потреби в нових технологіях. Це може бути криза технологічної несумісності виробів чи криза відторгнення нових технологічних рішень;
- *природні кризи* - викликаються природними умовами життя і діяльності людини (землетруси, урагани, пожежі, кліматичні зміни, повені);
- *суспільні кризи* - викликаються негативними процесами в суспільстві;
- *екологічні кризи* - кризи, що виникають при зміні природних умов, викликаних діяльністю людини (виснаження ресурсів, забруднення мивколишнього середовища, виникнення небезпечних технологій, зневага вимогами законів природної рівноваги тощо);
- *передбачувані кризи (закономірні)* - кризи настають як етап розпиту, вони можуть прогнозуватися і викликаються об'єктивними причинами нагромадження факторів, пов'язані з виникненням кризи можуть бути потреби реструктуризації виробництва, зміна структури Інтересів під впливом НТП;
- *несподівані кризи (випадкові)* - є результатом грубих помилок в управлінні чи будь-яких природних явищ, чи економічної залежності, що счіряє розширенню і поширенню локальних криз;